

MILLIY ROMANIY POETIKA XUSUSIYATLARI
FEATURES OF NATIONAL NOVEL POETRY
ОСОБЕННОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЭТИКИ

Qo'ylivva Gulchehra Nazarqulovna
Filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent
Guliston davlat universiteti

Annotatsiya: *Maqolamizda tahlilga tortgan poetika, xususan, roman poetikasi tushunchasi va bu boradagi nazariy-metodologik qarashlar qanday taraqqiyot bosqichlarini bosib o'tganligi, jahon va milliy adabiyotshunosligida shakllangan nazariy fikr-qarashlarda roman - tetralogiya xususida qanday mulohazali fikrlar ilgari surilganligi masalalari yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *roman poetikasi, roman – tetralogiya, epic asarlar poetikasi, Sharq "ilmi adab"i tushunchasi, poetik so'z.*

Abstract: *The article analyzes the concept of poetics, in particular, the poetics of the novel, and the stages of development of theoretical and methodological views on this issue, and discusses the advanced ideas put forward in the theoretical views of world and national literary studies on the novel - tetralogy.*

Keywords: *poetics of the novel, novel - tetralogy, poetics of epic works, the concept of the "science of literature" of the East, poetic word.*

Аннотация: *В статье рассматриваются вопросы поэтики, в частности, понятие поэтики романа, этапы развития теоретических и методологических воззрений по этому вопросу, а также передовые идеи, выдвинутые относительно романа-тетралогии в теоретических воззрениях, сформировавшихся в мировом и отечественном литературоведении.*

Ключевые слова: поэтика романа, роман-тетралогия, поэтика эпических произведений, концепция «науки о словесности» Востока, поэтическое слово.

Roman poetikasi tushunchasi qanday idrok etilganligi haqidagi nazariy-metodologik qarashlar qanday taraqqiyot bosqichlarini bosib o'tgan? Jahon va milliy adabiyotshunoslikda shakllangan nazariy fikr-qarashlarda roman - tetralogiya xususida qanday ilg'or fikrlar ilgari surilgan? - kabi masalalarni kuzatishni maqsad qildik. Chunki, mustaqillik davri romanlari poetikasini kuzatish shuni ko'rsatadiki, xalq og'zaki ijodi, mumtoz adabiyot, XX asr o'zbek romanchiligi, jahon estetik tafakkuri nazariy va amaliy tajribalari milliy asosda ijodiy o'zlashtirilmog'i lozim.

Jumladan, o'rta asrlarda poetika (ilmi adab) Sharqda yuzaga kelgan "Madorij as-solikin", "Munojot" (Abdulloh al-Ansoriy) kabi asarlar insonni ma'naviy kamol toptiruvchi ilmlar majmuasi, "zohir va botin pokligi" sanalgan. Adabiyotshunoslikda poetika (ma'oniylar, aruz, qofiya, badoye') hamda ritorika (bayon va insho) asosida shakllangan. Professor Hamidulla Boltaboyev to'g'ri ta'kidlaganidek, Sharqda: "Ilmi adab filologik, estetik va etik ilmlar majmuasiga aylangan. Ayrim mutaxassislar uning tarkibiga kalom ilmi, ilmi qol va ilmi holni qo'shishi natijasida ilmi adab tarkibi yanada kengaygan"¹.

Adabiyot so'z san'ati sifatida muazzam borliq va ruhiyatni poetik idrok etish usuligina emas, balki uni ifoda etish quroli hamdir. Zotan poetik so'z inson o'y-kechinmalari, his-tuyg'u, holat va harakatini ifodalar ekan, uning kitobxon qalbiga yetib borishi, fikr-tuyg'ulariga ta'sir etishi hamda munosabat uyg'otishini ko'zlaydi. Shu ma'noda, umuman badiiy asar, xususan, roman adib subyektiv qarashlari asosiga qurilgan, qayta yaratilgan yangi borliqdir. Biz bu borliqning mohiyatini roman personajlari orqali idrok etamiz. Ba'zan o'sha timsollar yozuvchi

¹ Болтабоев Х. Адабиёт энциклопедияси. Биринчи жилд. -Т.: Мумтоз сўз, 2015. – Б. 190.

ongu shuuri, hissiy idrokida paydo bo'lib sayqal topgach, adabiy mahsulotga aylanishi masalasiga yetarlicha e'tibor bermaymiz. Vaholanki, adib muayyan obrazni hech qachon shunchaki yaratmaydi. Chinakam badiiy adabiyot go'zallik, qonuniyatlari, nafosatga daxldor ifoda vositalari asosiga quriladi. Shuning uchun, kitobxon his-tuyg'ulari – botiniy dunyosini boyitadi va uni ezgulik sari yetaklaydi. Binobarin, har qanday mukammal roman moddiy hayotning jo'n nusxasini emas, balki mohiyatini ifoda etadi.

Biz mustaqillik davrida yuzaga kelgan "Ulug' saltanat" tetralogiyasi tahlili va tadqiqi asnosida tarixiy jarayonning ayni davrdagi holatini emas, balki jamiyat taraqqiyotini harakatga keltirgan omillar qaysi obraz va qanday badiiy vositalar orqali ko'rsatildi? Muhammad Ali o'z ijodiy niyatini kitobxonga anglatishda poetik mahoratini qaytarzda namoyon qildi? Yozuvchi tarixnavislik, oshkora didaktika va nasihatbozlikdan tuyg'u va tasavvur uyg'otishga yuksaldimi? Kitobxonni o'ziga darddosh va maslakdosh mahram sanashga erishdimi?- qabilidagi masalalarni plastik va noplastik obrazlar birligida kuzatdik.

Roman ezgu niyat va jonli inson obrazining sintezi sifatida yuzaga keladi. U go'zallik tashuvchi va nafis tuyg'ular ulashuvchi estetik hodisadir. Roman fikriy, ruhiy-amaliy jarayon hosilasi o'laroq, inson obrazi orqali bizga o'zgarishdagi dunyoni anglash va hissiy idrok etishga ko'maklashadi. Shuning uchun roman polifunksional (vazifador) tabiatga ega.

Yaqin o'tmish adabiyotshunosligida bu janrning ijtimoiy vazifasiga asosiy urg'u berildi. Shubhasiz, roman kitobxon ongiga g'oyaviy-estetik ta'sir qilishiga ko'ra ijtimoiy hodisa. Chunki, muallif yangi dunyo yaratishda hayot haqiqatini o'rganadi. Badiiy asar ham muayyan yozuvchi o'zi uchun yozib, ish stoli g'aladonida saqlaydigan, ba'zan o'qib zavq va hayrat tuyadigan yaratiq emas. Tarixiy roman fakt va voqea-hodisalarni ijodiy niyat ijrosiga monand tarzda

hayotdan saralaydi. Shuning uchun, yetakchi obrazlar ko‘pincha, o‘zining prototiplariga ega bo‘ladi.

Demak, kitobxonga mo‘ljallanganlik, fikr aytish, tuyg‘u ulashish uning ijtimoiy xarakteri, o‘zgarishlar jarayonida ishtirok etishini ko‘rsatadi. Biroq sho‘ro adabiyotida ushbu holni mutlaqlashtirish natijasida roman estetik hodisa ekani, yozuvchi faqat ijtimoiy g‘oya tashuvchisi emasligi unutildi yoxud ikkinchi planga tushirib qoldirildi.

Sho‘ro adabiyotshunosligida yuqoridagi tamoyil bilan bog‘liq ravishda adabiy tarbiyani g‘oyaviy-mafkuraviy planda tushunish avj oldi. Vaholanki, roman birinchi navbatda hissiy-emotsional tarbiya vositasi. U kitobxon fikr va tuyg‘ulariga ta’sir etib, yuksak ma’naviy hislar uyg‘otadi. Inson va borliqni sevish, ardoqlash, go‘zal hamda nozik sezimlarni his qilishga o‘rgatadi. Adabiyotshunos Qozoqboy Yo‘ldoshev maqolalarida ko‘p qo‘llanadigan va keyingi paytda ilmiy tushunchaga aylangan kitobxonning “muvozanatdan chiqish”i aslida – tuyg‘ular yangilanishi va hayratu zavq tavallud topishi, ma’naviy tozarish holatidir.

Binobarin, “Ulug‘ saltanat” roman - tetralogiyasi poetik jozibasini kuzatish shuni tasdiqlaydiki, so‘nggi yillarda badiiy adabiyotning gedonistik funksiyasiga e’tibor ortgan. Bu hol individual inson obraziga betakror qadriyat sifatida yondashilayotgani bilan chambarchas bog‘liqdir. Epopeyada murakkab va salmoqli milliy-tarixiy ahamiyatga molik voqealar aks etishi, tarixning burilish nuqtalarida hayot sahnasiga chiqqan mard, jasur, kurashchan qahramonlar va ular atrofida jipslashgan el-ulus qismati tasvirlanishi ta’kidlanadi².

Albatta, romanda keng qamrovli fikr ifodalanadi. Ayni paytda, milliy romanning o‘ziga xoslini shundaki, unda bandaning aql-idrok kuchi, quvvai

² Эпопея // Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А.Н.Николюкина – Институт научной информации по общественным наукам РАН: Интелвак, 2001. – Стб. 1236-1238 – 1596 с; Эпопея // Словарь литературоведческих терминов / Ред.-сост.: Л.И. Тимофеев и С.В.Тураев. – М.: «Просвещение», 1974. – С. 472-475.

hofizasi bilan qamrab bo'lmaydigan, hatto qamrash imkonsiz bo'lgan ilohiy haqiqatlar ham aks etadi. Chunki inson shunday "olami kubro" (mikrokosmos) ki, u o'zini qurshagan "olami sug'ro" (makrokosmos) dan necha ming chandon murakkabroqdir. Shunday ekan, Sharq adabiyoti, xususan, milliy romani san'at hodisasi sifatida:

- *atrof-muhit (borliq) va inson hayotini ilohiy ne'mat sifatida badiiy ifoda etadi;*
- *kitobxonda go'zallikni sevish va ardoqlash bilan bog'liq nafis his-tuyg'ular uyg'otadi;*
- *kundalik hayotda odam bolasining o'z zimmasidagi burch va mas'uliyatini uddalay turib ham, hatto o'zi bilmagan holda, ma'naviy baland shaxs ekani uchun jasorat ko'rsata olishidan o'quvchiga ibratli saboq beradi;*
- *qahramon tushib qolgan kulguli vaziyat-holatdan samimiy zavqlanishga o'rgatadi;*
- *inson fojiasiga hamdard bo'lish tuyg'usini yuksaltiradi;*
- *qahramon tushib qolgan ziddiyatli vaziyat-holatlarga befarq bo'lmaslik hissini kamol toptiradi;*
- *milliy va umuminsoniy zalvarga ega ruhiy tug'yonlarni birgalikda kechinishga o'rgatadi;*
- *barcha yaratilarni sevish va sevilish inson hayotiga mazmun, ertangi kuniga umid bag'ishlashini anglatadi;*
- *didlarni ingichkalashtiradi va ko'ngilda hayrat hissini uyg'otadi. Nafis so'zni qadrlashga o'rgatadi;*

- *milliy roman insonning mohiyati va haqiqati, ibtidosi va intihosi, yashash va o'limning mazmuniga oid abadiy savollar atrofida bahs yuritadi.*

Mustaqillik davri plyuralistik tafakkuriga postsovet makonlarini asl estetik ildizlariga qaytardi. Adabiyot, xususan, milliy romanning o'z maqsadiga munosib estetik hodisa sifatida bo'y ko'rsatishiga keng imkoniyat yaratdi. Bugungi milliy romanlarda g'oyat murakkab assotsiativ holatlar sodir bo'lmoqda. Jumladan:

- *epik voqelikdan liro-romantik yuksaklikkacha ko'tarilish;*
- *komik, dramatik va hatto tragik vaziyat-holatlarga erkin ko'chish;*
- *reallikdan xayolotga va undan tush va xotiraga o'tish va yana hayotga qaytish.*

ana shunday belgilar sirasiga kiradi. Bizningcha, bunday rang-barang manzara-holatlar tasviri millat badiiy didini kamol toptirish va ijodiy qobiliyatini o'stirishga xizmat qiladi.

Darhaqiqat, estetik didni zaminiy (planetar) miqyosdan ilohiy (kosmik) kenglikka olib chiqish – bu jahon romanchiligida kechayotgan ijodiy jarayonlarga hamqadam bo'lishdir. Zotan, yangi O'zbekistonda o'tkazilayotgan inson qadri ulug'lanadigan adolatli, erkin va obod jamiyat, xalqparvar davlat, farovon hayot barpo etishga qaratilgan chuqur islohotlardan ko'zlangan bosh maqsad ham: *“Inson manfaatlari hamma narsadan ustun”, degan oddiy va aniq-ravshan tamoyilni amalga oshirish ustuvor ahamiyatga ega bo'lgan demokratik davlat va adolatli jamiyat barpo etishdan iborat*³.

³Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи. // “Халқ сўзи”, 19 сентябрь 2017 йил.

Bu fikrlar mustaqillik davrida inson eng ulug‘ qadriyat sifatida ardoqlanayotgani nishonasi, ayni paytda, hayotni badiiy tadqiq etish vositasi bo‘lgan milliy adabiyotning ko‘pmingyillik konseptual vazifalariga hamohangligi jihatidan, nainki milliy, balki umuminsoniy mohiyat kasb etadi. Zotan, otobobolarimiz kitobxonni hayotni bilishga o‘rgatish bilan kifoyalanmagan. Milliy adabiyot hamisha uch bosqichli (bilish – idrok etish – anglash) iyerarxik tizimi sifatida maqsadli yo‘naltirilgan. Bu jarayon esa, yaxlit holda hayot hodisalarini poetik tadqiq etishga xizmat qilgan.

Demak, inson qadrini ulug‘lash, alohida insonga qadriyat sifatida munosabatda bo‘lish tamoyili milliy tafakkurimizga G‘arb individualizmi ta’sirida kirib kelmagan. Biz mustaqillik davrida yaratilgan “Ulug‘ saltanat” epopeyasini muallif falsafiy-estetik konsepsiyasi nuqtai nazaridan bilish – idrok etish – anglashga intilsak, milliy romaniy tafakkurimiz uchun nisbatan yangi – roman-tetralogiya modelining mohiyati yanada oydinlashadi.

Epopeyada murakkab va salmoqli milliy-tarixiy ahamiyatga molik voqealar, aks etishi, tarixning burilish nuqtalarida hayot sahnasiga chiqqan mard, jasur, kurashchan qahramonlar va ular atrofida jipslashgan el-ulus qismati tasvirlanishi ta’kidlanadi⁴. “Ulug‘ saltanat” tetralogiyasi nafaqat tarixni harakatlantiruvchi ulug‘vor tarixiy shaxs obrazi, balki badiiy voqelik qamrab olgan davrdagi fan, axloq, ilohiyot, siyosat, ma’naviyat, mafkura masalalarini ham o‘zida aks ettiradi. Ilohiy go‘zallik bilan uyg‘unlik g‘oyasini ifoda etadi. Bu hol epopeyani shaklan intellektual san’at namunasiga aylantiradi. Zotan, badiiy haqiqat tarixiy shaxs Amir Temur va temuriyzodalar xarakterini yanada konkretlashtiruvchi tafsiliy bayon.

⁴Эпопея // Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А.Н.Николукина – Институт научной информации по общественным наукам РАН: Интелвак, 2001. – Стб. 1236-1238 – 1596 с; Эпопея // Словарь литературоведческих терминов / Ред.-сост.: Л.И. Тимофеев и С.В. Тураев. – М.: «Просвещение», 1974. – С. 472-475.

Dunyoning obrazli modeli orqali uning sirlarini kashf etuvchi o'ziga xos poetik tafakkurdir.

Muhammad Alining iste'dod va salohiyati tufayli tetralogiyada tarixiy haqiqat, badiiy va ilmiy tafakkur o'zaro birlashdi. Shonli tarixda o'tgan ulug' hukmdor va sarkarda Sohibqiron Amir Temur va uni qurshagan boshqa shaxsiyatlar dahosining mohiyati badiiy-ijodiy o'zlashtirildi. Zamondosh kitobxonga ularning insoniyat tamadduni uchun muhim ahamiyati anglatildi. So'z va poetik ifodaning mustahkam birligi orqali tarix va tarixiy shaxs hatti-harakatining davriy izchilligi, roman tasvir jozibasi ta'minlandi. Ifodaga ko'chgan xalqchilik va ko'lamdorlik kitobxonlarda muayyan fikr-tuyg'u uyg'ota oldi.

Badiiy adabiyot – “hayot darsligi”. Roman – odam va olamni ko'lamli bilish, ijodiy o'zlashtirish vositasi. Shuning uchun ham, “Ulug' saltanat” epopeyasida ifodalangan dunyo kitobxonlarni nainki mantiqiy fikrlashga undadi, balki ma'naviy-hissiy muloqotga ham chorladi. Chunki tetralogiyada nafaqat rasmiy milliy tarix, balki adabiy qahramon harakat qilgan, ruhan kechingan, qiynalgan, iztirob chekkan va o'z irodasiga yo'naltirishga uringan moziy haqiqatlari ham aks etdi. Ayni paytda, Sohibqiron Amir Temur davri, muhiti va insoniy qismati bilan chambarchas bog'liq tarzda jahonning ko'plab xalq, elat va millatlari ishonch-e'tiqodlari, ma'naviy-ruhiy dunyosi, qalb olami, shahar va kentlari, sohir tabiati, san'at va madaniyati, turmush tarzi ham tasvirlandi. Binobarin, kitobxon ularning barchasi bilan hissiy-emotsional tarzda muloqotga kirishdi. Anglashiladiki, “Ulug' saltanat” epopeyasi kitobxon ongi va tuyg'ulari (fikri va qalbi) ga ta'sir etish orqali:

Birinchidan, tarixiy o'tmishidan uzoqlashtirilgan xalqning milliy g'ururini qayta tiklashga ko'maklashdi.

Ikkinchidan, zamondoshimizni adabiy qahramonlarga hamdard qilish orqali ruhiy affektlardan xalos qildi. Zotan, kitobxon tetralogiya qahramonlarining hayoti va fikr-kechinmalaridan o'z real hayotiga qaytar ekan, uning tarixiy voqelik va

tarixiy shaxslar qismatiga bo'lgan munosabat rakursi o'zgardi. Badiiy voqelikni o'ziga yaqin bilib, undan ibratlangan kitobxon Muhammad Ali estetik idealiga imkon qadar yaqinlashdi. Uni tushundi va his qildi. O'z axloqiy me'zonlariga sezilarli islohlarni kiritdi. Ma'naviy-ruhiy jihatdan poklandi va ezgulik tantanasiga bo'lgan ishonchi yanada ortdi. Demak, ushbu tetralogiya axloqiy tarbiya vositasiga aylandi.

Uchinchidan, jahon xalqlarini umuminsoniy mohiyatda yaqinlashtirish va birlashtirishga muayyan ulush qo'shdi.

Ta'kidlash o'rinliki, tetralogiyaning polufunksional tabiati bilan bog'liq tarzda yuzaga chiqqan yuqoridagi hollar u yoxud bu ma'noda, umuman badiiy adabiyotga ham daxldor.

Demak, Muhammad Alining romaniy tafakkuri to'la ma'noda milliy qadriyatlarimiz, xususan, islom falsafasi va uning asosi bo'lgan "Qur'oni Karim", xadisi sharif, payg'ambar va sahobalar hayot tarzi haqidagi bitiklar, shuningdek, "Tuzuklar" hamda boshqa ko'plab tarixiy-adabiy manbalarga asoslandi.

Umuman, roman-tetralogiya mustaqillik davri badiiy-estetik talab-ehtiyojlariga muvofiqligi, janrning milliy asosda yanada takomillashuviga qo'shgan hissi bilan alohida qimmat kasb etdi. Chunki roman markaziga umumxalq, umummillat ahamiyatiga molik muammo qo'yilgan va hal etilgan. Anglashiladiki, roman-tetralogiyaning vazifasi nafaqat tarixiy-adabiy qahramonning muayyan sharoitdagi o'zgarishini ko'rsatish, balki ma'lum bir tarixiy voqea, butun bir davr yoki xalq taqdiridagi burilish davrining keng ko'lamli tasvirini berishdan ham iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Адабиёт назарияси. Жамоа. II жилдлик. II жилд.— Тошкент: Фан, 1979. — Б.109.
2. Yo'ldoshev Q. Ko'rkam so'z yog'dusi. — Toshkent: Ijod nashr, 2025. — B. 541.

3. Kuyliyeva, G. N. (2023). CHARACTER IMAGERY AND POETIC EXPRESSION IN MUHAMED ALI'S TETRALOGY" ULUG 'SALTANAT". *Confrencea*, 6(6), 314-319.
4. Qo'yliyeva, G. N. (2022). Interpretation of the image of said baraka in muhammad ali's tetralogy "ulug'saltanat". *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(5), 430-432.
5. Quylieva, G. N. (2020). PLOT CONSTRUCTION IMAGE IN OMON MUKHTARS TRILOGY "TORT TOMON QIBLA. *Theoretical & Applied Science*, (5), 289-292.
6. Kuylieva, G., Saymuratova, I., & Jurakulov, S. (2024). Interpretation of man and universe in historical epics. *Modern Science and Research*, 3(1), 1-9.
7. Sardor, J. (2024). EXPRESSION OF MYSTICAL IMAGES IN UZBEK STORYWORKING. *Eurasian Journal of Technology and Innovation*, 2(1-1), 40-44.
8. Turaeva, D. PROCESS OF FICTION CREATIVITY AND WRITER'S SKILL. *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych*, 70.
9. Nematullaevna, T. D. (2019). THE PROCESS OF LITERARY CREATIVITY AND AESTHETIC INTERPRETATION. *ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies*, 8(3), 49-53.
10. Saymuratova, I., To'rayeva, D., & Saidova, S. (2023). BADIY ASARDA TAVSIFLASH VOSITALARI. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(6 Part 3), 19-24.
11. Nematullaevna, T. D. (2022). THE WRITER'S WORLD VIEW AND ARTISTIC IDEA. *Open Access Repository*, 9(12), 163-174.
12. Gulchekhra, K. (2016). On the Specification of Trilogy "Good riddance" by Omon Mukhtor. *ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies*, 5(7), 16-20.
13. Quilieva, G., & Tursunkulovna, S. I. (2021). Evolutionary development of tetralogy. *European Scholar Journal*, 2(6), 115-117.